

ETIKA ÉS MUNKAMEGOSZTÁS

SZABÓ LINDA

Etika és közgazdaságtan. Sokszor lebecsüljük e két fogalom összekapcsolásának fontosságát, holott a közgazdászoknak, mint társadalomtudósként titulált személyeknek, már csak intellektuális felelősségük nyomán is kötelességük formális közgazdasági modelljeik felvázolása során felhívni azok etikai korlátjaira a figyelmet – ellentétben a „társadalommérnöki” felfogással, mely tagadja az etikai reflexió szükségességét.

A munkamegosztás nemcsak mint gazdasági, hanem mint a modern társadalom kontextusába is vizsgálható jelenség létezik, és ez utóbbiból következően erkölcsi jellege is hangsúlyozandó.

E hangsúlyos téma további kifejtéséhez Habermas rendszer és életvilág koncepcióját hívom segítségül. Az elmélet szerint a rendszer integrációs eszköze – instrumentális racionalitást követve – a hasznoszerzés; a munkamegosztásnak ez alapján három funkciója van: költséghatékonyság, a technikai fejlődés lehetőségének javítása, többlettermelés által a jólét növelése. Az életvilágban emellett a nyelvi kommunikáció is érvényesül – ideális esetben a

kommunikatív racionalitás; szociális vagy társadalmi integrációs eszköze a szolidaritás. Ilyen kontextusban a munkamegosztás a következőképpen jellemezhető: egymásrautaltságot von maga után; együttműködést követel meg; hasznosságérzetet teremt a köz irányába; középtávon szabadabb a munka szervezése a céhes keretekhez képest (a gépek megjelenésével ez már kérdésesebbé válik); ill. a tőkés is szabadabb, mert csak szervezi a munkát, nem pedig szervezi és betanítja.

Miután a rendszer és életvilág integrációs sémáinak keretein belül felvázoltam a munkamegosztás funkcióit és következményeit, három álláspontot mutatnék be ezzel kapcsolatban. Az egyik álláspontot a neoklasszikus közgazdászok képviselik, akik *homo oeconomicus* emberképükkel konzisztens módon nem ismerik el a társadalmi szolidaritás létezését, ezért nem is igen vizsgálják a munkamegosztás életvilágbeli szerepét. Egy másik értelmezés, melyet Durkheim követ, már felveti a kérdést, hogy vajon van-e kapcsolat rendszerintegráció és szociális integráció között, és ha igen, akkor az milyen jellegű. Durkheim (1986) vé-

leménye szerint van ilyen kapcsolat: a rendszerintegráció szüli a társadalmi integrációt, vagyis a munkamegosztás gazdasági fogalma megteremti a szükséges szolidaritást. A harmadik álláspont nem látja be a szolidaritás feltétlen bekövetkezését a munkamegosztás által, és hangsúlyozza, hogy a szociális integrációt külön, a rendszertől függetlenül kell megteremteni.

A három álláspont közül később a másodikat fogom részletesebben kifejteni, de mielőtt ezt megtenném, még visszatérek a munkamegosztás fogalmának tisztázására, hogy kifejthessem egy Habermasnál és Durkheimnél is korábbi gondolkodó, Adam Smith véleményét a szervezett munkamegosztásról, ami segít megismerni a tradicionális társadalom gazdasági szempontú átalakulásának eszmetörténeti hátterét.

Adam Smith a *Nemzetek gazdagsága* (1776) c. művének egy részletét Fekete László elemzi egy Replikacikkben, melyet a felvilágosodás filozófiájának és a munkamegosztás kapcsolatának bemutatásához használok fel a továbbiakban.

Smith a munkamegosztást az ember természetes (értsd: az emberi nem természetéből fakadó) hajlámának tartotta, és benne találta meg a gazdasági növekedés legfontosabb feltételét. Elődeivel ellentétben ebben nem a statikusnak gondolt társadalmi hierarchia kifejeződésének látta, hanem éppen a munkamegosztásnak köszönhető termelésnö-

vekedés által vélte a legalacsonyabb sorsú emberek ellátását is biztosítotttnak. Magának a manufaktúrákban megfigyelt munkamegosztásnak leírása már korábban, más gazdasági értekezésekben is felfedezhető volt, de Smith volt az első, aki politikai és társadalomfilozófiai következtetéseket vont le egy adott gazdasági berendezkedésből, azaz a munkatevékenység aspektusából egyaránt vizsgálta a rendszert és az életvilágot. A *Nemzetek Gazdagsága* a XVIII. századi és talán számos későbbi olvasója számára is „a természetes szabadság egyszerű és nyilvánvaló rendszerének” politikai és morálfilozófiai programja volt, egy olyan társadalomé, amelyet a „természetes igazságosság törvényei irányítanak.” (Fekete, 1998.)

A felvilágosodás eszmerendszerének elterjedésével egyetemben folyt a szekularizáció, ami az addigi szilárd erkölcsök, Habermas kifejezésével élve, a materiális etika legitimitásának elvesztésével járt. Az emberek bizonytalanná váltak a pénz mindenhatóságát hirdető világ kialakulásának káoszában. Két út nyílt egy új normatív rendszer megteremtéséhez: egyrészt bizalom alakulhattott ki az általános elvekből levezetett kanti *categoricus imperativus*-ra épülő etika létjogosultsága iránt; másrészt feltételezhetőnek tűnt egy olyan morálfilozófia igazsága, miszerint a közjó és az egyéni jó megegyezik, tehát az igazságosság és a

méltányosság természetesen ér vényesülni fog.

Smith ez utóbbi etika létezését fogadta el, amikor az ember erkölcsi magatartásából eredeztette a munkamegosztásra való hajlamot, amely véleménye szerint egyaránt szolgálja az egyén és a társadalom érdekeit. Kritikaként megfogalmazható ezzel a feltételezéssel szemben, hogy a „*just society*” elv követése a még a középkori vallással megtámogatott társadalomból indul ki, mely elveti az önérdékkövetés erkölcsösségét.

További problémaként felvetődik a kérdés, hogy a gazdaság szabad és morális szereplői miként tudják biztosítani politikai és gazdasági autonómiájukat azzal a renddel szemben, amelyik meghatározza helyüket a szervezetben. Smith már említett előfeltevése, miszerint a szabad és független személyek belső késztetésüknek engedve osztják meg a munkát, és cserélnek terméket a piacon, csak a nagy részvénytársaságokat és monopóliumokat mellőző, egyenlő helyzetű, „saját tulajdonnal rendelkező, saját vállalkozását közvetlenül irányító tulajdonosmenedzserek” fiktív társadalmában tűnik igazoltnak.

A liberális gazdaságfilozófia másik dilemmája, hogy ugyan „arra mutatott rá, hogy az emberi természet lényegéből eredő szabad választások hogyan vezetnek a társadalom általános jólétéhez” (Fekete, 1998.), a materiális szükségességre hivatkozva, mintha „az ember elsődlegesen a

természettel, a tárgyak és az eszközök objektív világával állna szemben gazdasági cselekvései során” (Fekete, 1998.), maga is hajlamos az emberi jogok korlátozására. Ez már egy más, az ún. utilitáriánus etika számára nyitja meg az utat, amelyet Jeremy Bentham, a felvilágosodás egy skót gondolkodója fogalmazott meg először politikai filozófiájában. Az így legitimitást nyerő immoralitás problémájára Smith megoldásként a kormány igazságszolgáltató szerepét hangsúlyozta, és rá hárította a gazdaságban való erkölcsös magatartás biztosításának felelősségét. „Így a munkamegosztás következtében kialakuló morális alacsonyrendűség gondolata szükségképpen vezetett el” a hatalom kiszolgáltatottjai iránt érzett szolidaritás eltűnéséhez, „vagy egyenesen az erőszak legitimálásához” (Fekete, 1998.).

Visszakapcsolódva a munkamegosztás rendszerben és életvilágban elfoglalt szerepével kapcsolatos három állásponthoz, Durkheim véleményét fejteném ki a munkamegosztás és a szolidaritás kérdésköréről.

Durkheim megkülönbözteti a szegmentált és a szervezett munkamegosztást. Szegmentált munkamegosztásról beszél a tradicionális társadalmak esetén, amikor a gazdaság még be volt ágyazva a társadalomba, és – Polányi Károly terminusaival élve – a gazdasághoz való viszonyban nem a formális, hanem

inkább a szubsztantív jelleg dominált. Nem a szűkös erőforrások indította racionális döntések folyamata, hanem inkább a másokra való utaltság kényszerítette cserefolyamatok mozgatták a gazdaságot. A szervezett munkamegosztás már sokkal inkább funkcionálisnak tekintendő: a rendszer kivált az életvilágból, azaz a gazdaság már nem kötődött olyan szervesen a társadalmi integrációhoz („a gazdaság kiagyazódása”). A felvilágosodást megelőző korszakot, mint korábban említettem, szorosan vett norma- és szokáskövető társadalom jellemzett. Kollektív és egyéni tudat fedték egymást - Durkheim mechanikus szolidaritásként aposztrofálja ezt a jelenséget; a munkamegosztást és szolidaritást pedig kölcsönösen okozati viszonyként írja le.

Durkheim, Smithszel ellentétben már nem hisz a felvilágosodást követő közjó és egyéni jó megegyezésében. Az etikai bizonytalanság megbontotta a kollektív tudat és az egyéni tudat kölcsönös lefedettségét, de Durkheim szerint – biológiai filozófiával közelítve a társadalmi berendezkedést – szükségszerűen kialakul az ún. organikus szolidaritás, ami a munkamegosztás okozata – tehát nemcsak rendszerintegrációt, de szociális integrációt is szül. Mindezt az egyre inkább specializálódott egyének kölcsönös függőségi viszonyának tudatosodásából vezeti le, ami arra ösztönzi a társadalomtól hasonló módon függő személyeket,

hogy kooperatívak és szolidárisak legyenek egymással. Ugyan a XIX. századi szociológus is felveti az elidegenedés, illetve az anómia kérdését, amit a mechanikus szolidaritás megszűnése idéz elő, a probléma gyökerét mégsem magában a munkamegosztásban látja, hanem annak tökéletlen kialakulásában. Társadalmi szinten nem tartja összeegyeztethetőnek a munkamegosztást a mechanikus szolidaritással, mivel nem „elsőfokú munkamegosztásról”, azaz minőségileg hasonló, de egymásra utalt feladatokról van szó a modern társadalmak gazdaságában, hanem „összetett munkamegosztásról”, ami a magas fokú specializációból kifolyólag különböző részfeladatokat feltételez. Az organikus szolidaritást azonban elérhető célnak látja a társadalmi integráció megteremtésére, ami akkor szünteti meg az anómiákat, és éri el ethoszát, amikor a munkamegosztás teljesen kifejlődik.

Durkheim tehát a munkamegosztás erkölcsi vetületét az organikus szolidaritásban látta. Ezzel azonban eltérő nézetet vallanak azok a bevezetőben említett személyek, akik a harmadik álláspontot képviselik, vagyis nem tartják elképzelhetőnek, hogy a munkamegosztás szociális integrációt indukáljon, hiszen – akár Marxra hivatkozva – a munkamegosztás éppen a szolidaritás ellen hat azáltal, hogy eltérő érdekeket képviselő osztályokat alakít ki az elidegenedett társadalomban. Mivel a

Frankfurti Iskola szótárában nem szerepel az osztálytársadalom, más-ként fogalmazza meg a munkameg-osztás erkölcteremtő hatásának lét-jogosultságával szembeni kritikáját. A felvilágosodás fogalmából (1990) idézve egy részletet, „a fogalmak teljes logikai rendje, kölcsönös füg-gőségük és összefonódásuk, egy-mást átfogó és összefoglaló jellegük is a megfelelő társadalmi valóságon, a munkamegosztás viszonyain alap- pul. Csak persze a gondolati for- máknak ez a társadalmi jellege nem a társadalmi szolidaritás kifejeződése, ahogy Durkheim tanítja, hanem a társadalom és az uralom áthatol- hatatlan egységének tanúbizonysága. Az uralom fokozott konzisztenciát és erőt kölcsönöz a társadalmi egésznek, amelyben megveti a lábát”. Már Smithnél is felmerült a személyes autonómia piacon való érvényesülésének kérdésessége, il- letve az azzal a renddel szembeni el- lenállás, amely meghatározza a munkamegosztás szervezetében az egyes egyének helyét. Így pedig „a társadalom elnyomása mindig egy- szersmind egy kollektíva általi el- nyomás vonásait viseli magán. A gondolati formákban a kollektivitás és az uralom egysége csapódik le,

nem pedig a közvetlenül társadalmi általánosság, szolidaritás.”

Lezárásként, a szolidaritás hiányá- nak potenciális növekedésére az e- conomy és az információs társada- lom kiteljesedett világának egy ere- dendő belső ellenmondása kapcsán. A hálózatossodott vállalatok mun- kamegosztása, az outsourcing végle- tekig való kiterjesztése a kooperáció elkerülhetetlenségéhez vezet, az in- formáció felértékelődése pedig a rendszeres és folyamatos kapcsolat szükségességét vonja maga után. Ugyanakkor a verseny végtelenített lesz, még csak iparágak közötti ver- senyre sem lesz leszűkíthető, és a társadalomba való integráció helyett egyre inkább az egyéni fejlődés válik hangsúlyossá. Mindez még nehe- zebbé teszi majd megtalálni a meg- felelő szociális integrációs eszközt, s harcolni az ellen, hogy a rendszer rátelepedjen az életvilágra.

Az etika és az e-conomy kapcsola- tának megfejtése persze jóval meg- haladja ezen dolgozat kereteit, ezért inkább csak a szolidaritásra és a tár- sadalmi integrációra való törekvés fontosságának igazolásaképpen vil- lantottam fel e létező problémának egy másik aspektusát.

IRODALOMJEGYZÉK

- FEKETE László [1998]: Adam Smith nemzetek gazdagsága és a felvilágosodás filozófiája. In: Replika, szeptember, 31-32. szám, Budapest, pp. 99-120.
- DURKHEIM, Émile [1986]: A munkamegosztás funkciója. In: uő. A társadalmi munkamegosztásról, Budapest, pp. 27-50., pp. 64-68., pp. 73-80.
- HABERMAS, Jürgen [1985]: A kommunikatív cselekvés elmélete; ELTE,, pp. 148-152. 179-215.
- HORKHEIMER, Max - ADORNO, Theodor W. [1990]: A felvilágosodás fogalma. In: uők. (1990): A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek. Gondolat - Atlantisz, pp. 19-62.